

# Rus İşgalinden Önceki Dönemde Türkistan'a Gelen Batılı Seyyahlar ve Türkistan Tarihine Kaynak Olarak Seyahatnameleri

Emin ÖZDEMİR\*

## Özet

*Yapmış olduğumuz bu çalışmada Rus işgalinden önceki dönemde Batılı seyyahların Türkistan'a yaptıkları seyahatler ve yayımlanan seyahatnameleri incelenmektedir. Batı'nın Doğu'yu merakının tarihsel gelişimi verildikten sonra, esas olarak Yakın Çağ'ın başında Batı'dan Türkistan'a yapılan seyahatler neticesinde yazılan seyahatnameler üzerinde durulmuştur. Makalede bu alandaki araştırmacılara yönelik bibliyografik bilgiler vermekten öteye bu seyahatnamelerin Türk Tarihine kaynak olarak değerlendirilmesi amaç edinilmiştir.*

**Anahtar Kelimeler:** Şarkiyatçılık, Seyahatname, Türkistan, Yakın Çağ

## Western Travellers Arriving in Turkestan in The Period before Russian Occupation and Their Travel Books as Sources for The History of Turkestan

### Abstract

*In our study travels by Western travellers to Turkestan and published travel books in the period before the Russian occupation are studied. After giving information about the historical development of Western curiosity of the East, the books of travel written after the travels from the West to Turkestan are dwelt upon. In this article, assessment of these travel books as sources for Turkish history is aimed rather than provide bibliographic information for researchers in this field.*

**Keywords:** Oryantalizm, Travel Book, Turkestan, Modern Age

### Giriş:

Tarih ilminin önemli kaynakları arasında yer alan seyahatnameler, bir seyyah ya da gezginin yurt içi veya yurt dışı gezilerinde gördüğü yerlerden edindiği izlenimler ve bilgileri kaleme aldığı edebi bir türdür. İlk örneklerine İlk Çağlarda rastlanan seyahatnameler, daha çok askeri amaçlı sefere katılanların veya siyasi amaçlı devletler arası görevlerde başka bir devlete görevli olarak gönderilenlerin gözlem ve deneyimlerine bağlı olarak ortaya çıkmıştır.

Seyahatname türü eserler tarih ilmine kaynak olarak kullanılacağı zaman bu tür eserlerin eleştirel süzgeçten geçirilmesi gerekmektedir. Çünkü, seyyahlar bazen ilgi çekmek ve yazmış oldukları eserin cazibesini artırabilmek için mübalağaya kaçmışlardır. Hatta seyahatnamelerin bir kısmında, diğer eserler veya önceki seyyahlardan alınan pasajlar, seyyahın kendi intibai veya görüşü gibi aktarılabilmiştir<sup>1</sup>.

\* Yrd. Doç. Dr. Nevşehir Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü - Nevşehir

<sup>1</sup> Mübahat S. Kütükoğlu, **Tarih Araştırmalarında Usul**, İstanbul 1998, s.24.

Bu konuda dikkat edilmesi gereken diğer bir husus ise seyyahların gidecekleri ülkelerle ilgili sahip oldukları önyargıdır. Bu sebeple seyahatnamenin yazıldığı dönem ile seyyahın eğitim durumu ve kültür derecesi göz önünde bulundurularak eserlerin değerlendirilmesi yapılmalıdır. Nitekim İlk Çağlardan bu yana Batı'dan Doğu'ya doğru yapılan seyahatlerin birçoğunda, Doğu insanı hakkında yanlış değerlendirmeler görmek mümkündür<sup>2</sup>.

İlk Çağlarda başlayan seyahat kültürü Yakın Çağ'da sömürgeciliğin gelişmesiyle birlikte daha da yaygınlaşmıştır. Sömürgeciliğin Türkistan kapılarına ulaşması sonucu başta İngilizler olmak üzere bir çok Batılı seyyah, çoğu araştırma gezisi niteliğinde bölgeye seyahatler gerçekleştirmişlerdir. Bu seyyahların bıraktığı seyahatnameler Türkistan tarihi açısından oldukça önemli eserlerdir. Batı'dan bu bölgeye yapılan seyahatlerin temelinde ise Batı'nın Doğu'yu ve Doğu'ya ait olanı tanıma arzusu yatmaktadır. Tarihi süreçte gelişen bu merak, sömürgecilik ile birlikte Oryantalizm adı altında akademik bir disiplin olarak kurumsallaşmıştır. Yapmış olduğumuz bu çalışmada öncelikle Türkistan'a yapılan seyahatlerin tarihi gelişimi verildikten sonra Yakın Çağ'ın başlarında yapılan seyahatler üzerinde durulacaktır. Rus seyyahların gezileri farklı bir başlık altında incelenmesi gerektiğinden bu kapsama dahil edilmemiştir.

### **A- Batı'nın Doğu Merakının Tarihi Gelişimi ve Türkistan'a Yapılan ilk Seyahatler**

“Batı” ve “Doğu” kavramları, yön veya farklı iki coğrafi bölgeyi tanımlamakla birlikte, aynı zamanda birbirinden farklı özelliklere sahip kültür dünyalarını ve medeniyet merkezlerini ifade etmektedir. İlk Çağlarda Batı'yı Yunanlılar, Doğu'yu ise Ön Asya ve Orta Asya'da kurulan medeniyetler temsil etmişlerdir. Daha sonraki devirlerde bu iki farklı kültür dünyasının kapsadığı coğrafi alanlar genişlemiştir. 19.yüzyıla gelindiğinde “Batı” kavramı sömürgeci devletleri, “Doğu” kavramı ise sömürülen ya da sömürülecek olan bölgeleri ifade etmeye başlamıştır. Sömürgecilikle birlikte Oryantalizm adı altında akademik bir disiplin olarak kurumsallaşan Batı'nın Doğu'yu tanıma merakının tarihi ise Batı ve Doğu'nun varlığı kadar eskidir<sup>3</sup>.

Coğrafi konumundan dolayı Doğu medeniyetinden ilk Yunanlılar haberdar olmuştur. Kökleri Girit'e uzanan ve Batı medeniyetinin temeli olarak kabul edilen Yunan medeniyeti, Doğu'nun ürettiği fazla ürünleri ticaret veya yağma yoluyla elde etmeye çalışmıştır. Doğu İmparatorlukları da Batı'nın yağmasına karşı Doğu'nun zenginliklerini korumak ve Batı ile olan ticareti denetlemek için örgütlenmişlerdir. Batı, bu ilişkiler çerçevesinde hem Doğu'daki teknolojik gelişmeleri takip etmiş, hem de ihtiyacı olan ürünleri temin ederek varlığını devam ettirmiştir<sup>4</sup>. Mısır ile doğrudan, Ön Asya medeniyetleriyle Fenikeliler vasıtasıyla tanışan Yunanlılar, başlamış

<sup>2</sup> Gürsoy Şahin, *İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumu ve Türk İmajı*, İstanbul 2007, s.26.

<sup>3</sup> Yücel Bulut, *Oryantalizmin Kısa Tarihi*, İstanbul 2006, s.14.

<sup>4</sup> Yücel Bulut, *a.g.e.*, s.19.

oldukları kolonizasyon hareketiyle ufuklarının genişlemesi üzerine yeni ülkeler ve yeni kavimler görüp tanımaya başlamışlardır<sup>5</sup>.

Pers-Yunan savaşları Doğu'yu tanıma merakını artırmıştır. Hangi ülkeleri bizzat kendisinin gezdiği bilinmese de Halikarnas asıllı Herodot'un bir kısmı kendinden önce gelen, bir kısmı da şahsi gözlemlerinden oluşan tarihi ve coğrafi araştırmaları Batı'nın Doğu'ya yönelik araştırmalarının ilk örneklerindedir<sup>6</sup>. Herodot, toplumların kültür ve medeniyet sahasındaki farklılıklarını inceleyerek tarihi olayları bu farklarla açıklamaya çalışmıştır. Batı ve Batı-dışı ayrımını ilk yapan Herodot, Yunanlar dışında kalan bütün toplumlara Barbar olarak nitelemiştir<sup>7</sup>. Bu dönemde Rusya'nın güney kısımları, hatta İran hakkında şaşılacak derecede çok şey bilen Yunanlılar, Orta Asya ve Altayların ötesi hakkında henüz yeterli bilgiye sahip değillerdir<sup>8</sup>.

Makedonyalı İskender'in seferleri (M.Ö 334-326) Yunanların coğrafi ufuklarını bir hayli genişletmiştir. Helen biliminin temsilcileri, en olumlu koşullar altında Doğu ülkelerini inceleme olanağı bulmuşlardır. Bu dönemde uzak ülkelerde dolaşmış olan seyyahların yazmış oldukları eserler arasında, İndus Nehri'nden Basra Körfezi'ne kadar gezen amiral Nearhos'un ve Arabistan Yarımadası'nı dolaşan Androstenes'in eserleri bulunmaktadır<sup>9</sup>. İskender'le birlikte gelişen Doğu-Batı ticareti, Türkistan ile ilgili bilgilerin artmasına yol açmıştır. Suriye kıyılarından başlayarak Afganistan'ın Belh şehrine, oradan da Pamir'den geçerek Türkistan'a ulaşan ipek yolunu kullanan Makedonyalı bir tacir Maies Titianus'un bıraktığı bilgiler, kendisinden sonra gelen coğrafyacılar için önemli bir kaynak olmuştur<sup>10</sup>.

Yunan kültürünün yayıldığı bölgelerin Roma iktidarı altında bütünleşmesiyle intikal eden bilgiler, Roma'nın ilim dünyasında Doğu kavramının oluşmasında etkili olmuştur. Bu dönemde Doğu kavramı Avrupa'ya karşı ayrı bir kavram olarak ortaya çıkmıştır. Bu anlamda "Doğu" ve "Doğulu" kelimeleriyle ilk kez Romalı yazarların eserlerinde karşılaşmaktayız<sup>11</sup>. Romalılar döneminde Doğu ile özellikle de Orta Asya ile olan ticari ilişkiler gelişme göstermiştir. Kara ve deniz ticaretinin gelişmesi Coğrafya bilgisinin ilerlemesine katkı sağlamıştır. 6. yüzyıla gelindiğinde Bizans İmparatorluğu, o dönemde Çin sınırlarından Pers ve Bizans sınırlarına kadar uzanan çok geniş bir hükümdarlığa sahip Göktürk Kağanlığı ile doğrudan ilişkiye girmiştir. Bizans İmparatoru II. Justinus, 568 yılında Zemarkhos'un başında bulunduğu bir temsilci heyetini Göktürk Kağanlığı'nın Batı koluna göndermiştir<sup>12</sup>.

<sup>5</sup> Arif Müfid Mansel, **Ege ve Yunan Tarihi**, Ankara 2004, s.226.

<sup>6</sup> V.V.Barthold, **Asya'nın Keşfi Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi**, İstanbul 2000, s.99.

<sup>7</sup> Fatih Arslan, "Batı Orta Çağında Doğu Bilim ve Felsefe Çalışmalarının Düşünce Tarihindeki Yeri ve Günümüz Düşüncesi İçin Önemi", **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, S.2, Haziran -2009, 18-19.

<sup>8</sup> L.Ligetti, **Bilinmeyen İç Asya**, Çev. Sadrettin Karatay, Ankara 1986, s.58.

<sup>9</sup> Arif Müfit Mansel: **a.g.e.**, s.527.

<sup>10</sup> L.Ligetti, **a.g.e.**, s.58.

<sup>11</sup> Barthold, **a.g.e.**, s.109.

<sup>12</sup> David Christian, **A History of Russia and Mongolia**, Vol.I, 1998, s.253.

Gerek Zamarkhos'un gerekse de daha sonra bölgeye gönderilen diğer elçilik heyetlerinin tuttuğu notlar, Orta Asya'nın en güçlü devleti olan Göktürk Kağanlığı hakkında değerli bilgiler ihtiva etse de, Orta Asya'daki Moğol hakimiyeti döneminde bölgeye gelen Batılı kaşiflerin verdiği bilgiler kadar tatmin edici değildir<sup>13</sup>.

Orta Çağ'da Müslüman Arapların siyasi hakimiyet alanlarının genişlemesi ve Hıristiyan Batı'nın kutsal saydığı toprakların Müslümanların kontrolüne geçmesi neticesinde, Hıristiyan Batı'nın ilgisini çeken yegane bölge Kudüs'ün içinde bulunduğu Filistin toprakları olmuştur. Kudüs'e giden ve İsa'nın geçtiği yerleri ziyaret eden hacıların yolculuklarını anlattıkları eserleri<sup>14</sup> yanında Doğu-Batı ticaretini kontrolleri altında tutan Avrupalı Yahudilerin seyahat notları da Orta Çağ'da Doğu araştırmalarında önemli yer tutar. Bu seyyahlardan olan Benjamin ve Petachia'a ait seyahatnameler sadece Bizans, Yahudi ve İslam tarihi açısından değil, Orta Asya Türk Tarihi açısından da çok değerli bilgiler içermektedir. Mesela Benjamin, Selçuklu Sultanı Sencer'in Rey'i istila eden Oğuz boyları ile yaptığı savaşı 20 yıl kadar sonra olayın şahidi bir Yahudi'den dinleyerek aktarmıştır<sup>15</sup>.

Haçlı seferleri ile Hıristiyan Batı, sadece İslam dünyası ve Filistin'i değil Doğu'da Latin ve Yunan kiliselerinin ötesinde farklı bir Hıristiyanlığın varlığını keşfetmiştir. Ortodoks Kilisesiyle çatışan, Efes konsülünce 453 yılında dışlanan Nasturiler ve Yakubiler, İran'a ve daha doğuya çekilmek zorunda kalmışlardı. Hıristiyanlığın bu mezhepleri, Ön Asya'dan başlayarak, Orta Asya içlerine kadar devam eden İpek Yolu vasıtasıyla bir taraftan ticari faaliyetlerini yürütürken diğer taraftan da temasa geçtikleri Türk ve Moğol kabileleri arasında inançlarını yaymışlardı<sup>16</sup>. İslam dünyasına karşı Haçlı seferleri düzenleyen Hıristiyan Avrupa'nın Müslümanlara karşı müttefik arayışı, Orta Asya'daki Hıristiyanları tanıma arzusunu artırmıştır. 13. yüzyılın başlarında başlayan Moğol ilerleyişi Avrupa kapılarına dayanınca, Papa IV. Innocent, 1245 tarihinde Lyon Konsülü'nde aldığı kararla Moğollar ve Orta Asya'daki Hıristiyanlar hakkında ayrıntılı bilgiler toplamakla yükümlü rahiplerden oluşan bir elçilik grubunu Doğu'ya göndermiştir. Elçilik heyetinin başında bulunan Rahip Jean du Plan Carpin, yolculuk izlenimlerini anlattığı *Libellus Historicus* başlıklı Latince bir eser bırakmıştır. Plan Carpin, eserinde Güney Rusya, Harezm, Semireçye, Moğolistan ve Tarbagatay'dan kısaca bahsettikten sonra Moğol ülkesi, Moğolların fiziksel özellikleri, gelenekleri, Asya ve Avrupa'da yaptıkları savaşlar hakkında bilgiler vermiştir. Ögeday'ın büyük oğlu Büyük Han Güyük'ün tahta çıkışının şahidi olan Plan Carpin, Moğol Han'ının tahta çıkışı esnasındaki törenleri bir görgü tanığı olarak anlatabilmiştir<sup>17</sup>.

<sup>13</sup> L.Ligetti, **a.g.e.**, s.70-71.

<sup>14</sup> Bartold, **a.g.e.**, s.139.

<sup>15</sup> Tudela'lı Benjamin Ratisbon'lu Petachia, **Ortaçağ'da İki Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri**, Çev. Nuh Aslantaş, İstanbul 2001, s.78.

<sup>16</sup> Ünver Günay ve Harun Güngör, **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, İstanbul 2007, s. 199.

<sup>17</sup> Bartold, **a.g.e.**, 145-146. ; Manuel Komroff, **Contemporaries of Marco Polo**, United States 1928, s.10-50.

Aynı dönemde Avrupa'dan birçok elçilik heyeti Moğol başkentine gönderilmiştir. Bunlar arasında Plan Carpin'in izlediği yolu takip ederek Moğolistan'a ulaşan Wilhelm Rubruck'da yer almaktadır. Seyahat notlarında Karakum'daki Büyük Han Mönge'nin sarayını ayrıntılı bir şekilde tasvir eden Rubruck, Moğolların, gündelik hayatları, örf-adetlerine dair bilgilerin yanı sıra Moğol imparatorluğunda yaşayan çeşitli halkların dinleri, kültürleri ve yazıları hakkında bilgiler de vermektedir. Orta Çağ'ın diğer seyyahlarına nazaran daha gerçekçi ve objektif ifadeler içeren Rubruck'un gözlemleri, zamanının Orta Asya tarihi bakımından nesnel bir kaynaktır<sup>18</sup>.

Orta Çağ seyyahları arasında Marco Polo'nun özel bir yeri bulunmaktadır. Kardeşleriyle birlikte 17 yıl Moğol Han'ı Kubilay'ın hizmetinde bulunan Marco Polo, Han'ın güvenini kazanarak, Moğolların hakim oldukları coğrafyayı rahatça dolaşma imkanı bulmuş, hem kendi gördüklerini hem de kendisinden önce Moğol ülkesine gelen babası ve amcasından duyduklarını Avrupa'ya döndükten sonra yazıya dökmüştür. Marco Polo'nun Doğu'ya seyahatinin yaptığı etki, iki asır sonra Kristof Kolomp'un keşiflerinin yaptığı etki kadar önemlidir. Onun eserini okuyan Avrupalıların Doğu'ya olan ilgisi artmıştır. Barut ve matbaadan bahsederek Avrupalıları bu gelişmelerden haberdar eden Marco Polo'nun, Avrupa'da Rönesans'ın başlamasında önemli etkisi olmuştur. Marco Polo'nun bırakmış olduğu seyahat notları, Asya Tarihi açısından son derece önemli bilgiler ihtiva etmektedir<sup>19</sup>.

15. Yüzyıl'ın başlarında Orta Asya Türk Tarihi ve Anadolu Tarihinde Timurluların bıraktığı izler son derecede önemlidir. Batı'da Balkanlarda Osmanlı devletinin ilerleyişi, aynı zamanda Timur'un Orta Asya'da kazandığı başarılar sonrasında yönünü Batı'ya çevirmesi, Batı'nın Doğu'ya olan ilgisini artırmış, Avrupa'da ilerleyen Osmanlılara karşı Timur ile işbirliği arayışlarına sevk etmiştir. 1402 yılında Osmanlı'ya karşı Ankara savaşını kazanan Timur'a, İstanbul ve İran üzerinden bir elçilik heyeti gönderilmiştir. Bu elçilik heyetinin içinde yer alan İspanyol Ruy Gonzales De Gravijo'nun seyahat notları, özellikle Orta Asya'nın ve döneminde önemli bir kültür merkezi olan Semerkant'ın tarihi açısından değerli bilgiler içermektedir<sup>20</sup>.

Avrupalı denizcilerin pusulayı kullanmaya başlamaları neticesinde Avrupa'da denizciliğin gelişmesi ve Osmanlı Devleti'nin Akdeniz'e hakim olmasıyla birlikte batı-doğu ticaret yollarını kontrolüne alması, Batı'nın Doğu'ya özellikle Hindistan'a giden yeni yollar aramasına sebep olmuştur. 15.yüzyılda Portekizlilerin öncülüğünde başlayan Coğrafi Keşiflerle birlikte Avrupalılar, Afrika'nın güneyinden Hindistan'a giden deniz yolunu keşfetmişlerdir. Hindistan'a giden yeni yolların keşfi, Batı'nın dikkatinin asırlardan beri zenginliklerine ulaşmak istedikleri Hindistan ve Güney Asya üzerinde yoğunlaşmasına sebep olacaktır. 19.yüzyılın başlarına kadar Batılı

<sup>18</sup> Wilhelm Von Rubruk, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)**, Çev: Ergin Ayan, İstanbul 2001, 8-21. ; Manuel Komroff, **a.g.e.**, s.157-159.

<sup>19</sup> Bartold, **a.g.e.**, s.154.

<sup>20</sup> Ruy Gonzalez De Clavijo, **Narrative of The Embassy of Ruy Gonzalez De Clavijo to the Court of Timour**, Trans. Sir Clements Robert Markham, London 1859, s.120-178.

seyyahların Türkistan'a olan ilgisi ise azalacaktır. Uzun bir süre Batı'nın cazibe merkezi olan Hindistan'a kara yolundan yapılan yolculuklarda, Güney Türkistan ancak uğrak yeri olabilmıştır. Bu nedenle Türkistan'a dair bilgilerde bu dönemde azalma meydana gelmiştir. 16.yüzyılın başlarında Venedik'ten yola çıkan, İran üzerinden Herat'a oradan da Hindistan'a ulaşan Ludovico Vartema<sup>21</sup> ile 1559 yılında Moskova hükümetinin yardımlarıyla Astrahan yolu üzerinden Hive ve Buhara'ya ulaşan İngiliz Antonie Jenkinson bu dönem için Türkistan hakkında bilgi toplayan az sayıdaki Batılı seyyahlardandır<sup>22</sup>.

19. yüzyılın başından itibaren Orta Asya'da Türklerin yaşadığı bölgeler, Batılı seyyahların tekrar dikkat merkezine girmiştir. Bu ilginin artmasında Buhara, Hive, Semerkant gibi tarihi şehirlerin taşıdığı gizem yanında, siyasi gelişmelerin de etkisi vardır. Sömürgeciliğin gelişmesi ve yeni sömürge alanları arayışı Türkistan'ın Batılı devletler ve Rusya'nın nezdindeki önemini artırmıştır. Nihayetinde başta Rusya ve İngiltere olmak üzere sömürgeci devletlerin ilgisini çekmeye başlayan bu bölge, Batı'da Doğu araştırmalarının kurumsallaşmasıyla birlikte Batılı seyyahların akınına uğramıştır.

### **B- Batı'da Doğu Araştırmalarının Kurumsallaşması ve Sömürgecilik Çağında Türkistan'a Yapılan Seyahatler**

Yakın Çağ'da dünyayı etkileyen en önemli gelişmeler arasında yer alan Sanayi İnkılabı ile birlikte sömürgecilik yeni bir boyut kazanmıştır. Avrupa devletlerinin, gelişen sanayileri için gerekli hammadde kaynaklarını temin etme ve ürettikleri ürünleri satabilecekleri yeni pazarlar arama düşüncesi, Yakın Çağ'da sömürgecilik faaliyetlerini tetiklemiştir. Coğrafi keşifler neticesinde yeni bulunan kıtaları ve dünyanın geri kalmış bölgelerini paylaşan Avrupalı devletlerin ilgisini, Yakın Çağ'da Türkistan çekmeye başlamıştır.

18. yüzyılın sonlarında siyasi birliğini kaybetmiş Türkistan'ın kuzeyinde Ulu, Orta ve Küçük Cüz Kazakları, güneyinde Şeybani Devleti'nin bakiyesi olan Harezmi Hanlığı, Buhara Emirliği ve Hokand Hanlığı ile Buhara ve Hive Hanlıklarına bağlı olarak yaşayan dağınık Türkmen boyları, doğusunda ise, Çin'in hakimiyetine girmiş Uygur Türkleri yaşamaktaydı. Türkistan kuzeyde Rusya, güneyde Çin ve İngiltere, batıda ise İran tarafından kuşatılmış durumdaydı. Bu devletlerden Rusya'nın Türkistan'a olan ilgisi Çar I. Petro zamanında başlamıştı. Çin ve Hindistan ile ticari ilişkiler kurmak isteyen Rusya için Türkistan'ın ele geçirilmesi oldukça önemliydi. 19.yüzyılın başlarında Kazak Cüzlerini kontrol altına alarak Türkistan içlerine doğru yayılmaya başlayan Rusya'nın Hindistan üzerinde oluşturduğu tehdit en çok İngiltere'yi tedirgin etmiştir. Sonunda bu ilerleyiş, Rusya ile İngiltere arasında Türkistan'a hakim olmak için girişecekleri mücadeleyi (Great Game- Büyük Oyun) başlatmıştır<sup>23</sup>.

<sup>21</sup> Ludovico Di Varthema, *The Travels of Lodovico Di Varthema*, Trans. John Winter Jones, London 1863, s.102-103.

<sup>22</sup> Bartold, *a.g.e.*, s.205-206.

<sup>23</sup> Bknz.; Baymirza Hayit, *Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi*, Ankara 1995

Türkistan'ın Ruslar ve Avrupalılar tarafından keşfi esas olarak Rusya ve İngiltere arasında başlayan siyasi ve ekonomik rekabet üzerinden şekillenmiştir. Doğu araştırmalarının Oryantalizm adı altında kurumsallaşması neticesinde keşif hareketleri de sistematik bir şekilde ve belli amaçlara matuf olarak yapılmaya başlamıştır. Yakın Çağ'da Türkistan'a yapılan seyahatlerin bütün Doğu ülkelerine yapılan seyahatler gibi siyasi, dini ve ekonomik olmak üzere birbiriyle ilintili üç ana hedefi bulunmaktadır. Edward Said'in, *Oryantalizm ve Sömürgeciliğin Keşif Kolu* adlı eserinde "Batı'nın Doğu'ya hakim olmak, onu yeniden kurmak ve onun amiri olmak için Batı'nın geliştirdiği bir sistem" olarak tanımladığı Oryantalist faaliyetlerin<sup>24</sup> en önemli ayağı ise bu seyahatler olmuştur. Rus seyyahlar tarafından Türkistan'a yapılan seyahatler neticesinde neşredilen seyahatnamelerin İngilizce ve Fransızca tercümelerinin yayımlanması, Batı'nın Türkistan'a olan ilgisini tetiklemiştir. Türkistan'a gelen Rus seyyahlar Filip Efremov, M.N.Mourariev, ve Baron de Meyendorff'un arkasından bu bölge, Batılı seyyahların akınına uğramıştır.

Asya kıtasının merkezinde yer alan Türkistan'a ulaşım coğrafi konumundan dolayı ancak karadan gerçekleşebilmekteydi. Çöller, geniş bozkırlar ve dağlar gibi coğrafi engellerden dolayı Batılıların en çok merak ettikleri Buhara, Semerkant, Taşkent ve Hive gibi Türkistan'ın tarihi şehirlerine ulaşmak oldukça güçlü. Yakın Çağ'ın başlarında Batılıların Türkistan hakkında bilgi edinebilecekleri üç temas noktası vardı; Bunlardan birincisi Tataristan'dan Buhara'ya kadar uzanan ticaret yolunun başlangıcı olan Orenburg, diğeri aynı yolun güneyde Hindistan uzantısında sonlandığı Lahor şehriydi. Buhara'daki medreselere eğitime giden Tatar ve Hintli Müslümanlar buralardan birçok hikaye ile geri dönüyordu. Üçüncü merkez ise Türkistan Müslümanlarının Mekke'ye giderken kullandığı en önemli yollardan birinin geçtiği İstanbul'du<sup>25</sup>. Genel olarak seyyahların seyahat güzergahlarının başlangıç noktası bu merkezlerden ibaretti.

Bu dönemde Türkistan'a gelen ilk Batılı seyyah Alman Eduard Eversmann'dır. 1820 yılında Rus hükümeti tarafından Türkistan'ın doğal kaynaklarını ve ulaşım imkanlarını araştırmak için Aleksandr Negri yönetiminde ve Meyendorff komutasında oluşturulan inceleme ekibine katılan Eversmann, Rus ekiple birlikte Moskova'dan, Orenburg'a, oradan da Kazak bozkırlarından geçerek Buhara'ya ulaşmıştır. Buhara önlerine geldiğinde ekipten ayrılan Eversmann, Tatar tüccar kılığına girerek üç ay şehirde kalmayı başarmıştır. Ama seyahati neticesinde 1823 yılında *Reise von Orenburg nach Buchara* ismiyle Almanca olarak yayımladığı seyahatname düş kırıklığı yaratmıştır. Çünkü doğa bilimci olan Eversmann'ın seyahatnamesi Türkistan'ın bitki örtüsü ve hayvan ırklarının incelenmesinden öteye gidememiştir<sup>26</sup>.

Sömürgecilik çağında Türkistan'a, en az Rusya kadar ilgi duyan bir diğer ülke ise İngiltere'dir. Hindistan'da hakimiyetini henüz sağlamlaştıramamış İngiltere'nin,

<sup>24</sup> Edward W. Said, **Oryantalizm: Sömürgeciliği Keşif Kolu**, Çev: Selahattin Ayaz, İstanbul 1998, s.15-16.

<sup>25</sup> Thierry Zarcone, **Yasak Kent Buhara 1830-1888**, İstanbul 2001, s.14-15.

<sup>26</sup> Richard Phillips, "Eversmann and Jakovlev's Account of Bucharia", **Russians Missions Interior of Asia**, London 1823, s.12-61.

Türkistan'a yönelik hedefinin, sadece ekonomik değil aynı zamanda askeri ve siyasi yönleri de vardı. İngiltere'nin Türkistan üzerindeki sömürgeci hedeflerini gerçekleştirmek için bu bölgeye gönderdiği ilk seyyah ise, Doğu Hindistan Şirketinde görevli William Moorcroft'dur<sup>27</sup>.

1765 yılında İngiltere'de dünyaya gelen Moorcroft, veterinerlik eğitimi almış ve hayvanlar üzerinde incelemeler yapmak üzere 1808 yılında Hindistan'da görevlendirilmiştir. Atlar üzerinde çalışmalar yapmak amacıyla ilk seyahatini Himeyalaların ötesine, Batı Tibet bölgesine yapmış ama araştırmaları atlarla sınırlı kalmamış, bölgedeki siyasi gelişmeleri de incelemiş, bir rapor halinde İngiliz yönetimine sunmuştur. Moorcroft, İngiltere'nin ilgi alanına girmeye başlayan Afganistan ve Türkistan'a ikinci bir inceleme gezisi planlamıştır. 1819 yılında George Trebeck isimli genç bir Alman, İranlı Mir Izzat Ulah ve Hintli Ghulan Hyder Khan'ın yardımcılığındaki geniş bir ekiple Hindistan'dan başlayan yolculuk Yarkent, Keşmir, Kabil, üzerinden Belh ve Buhara'ya kadar uzanmıştır. Fakat Moorcroft 1825 yılı Şubat ayında hastalanmış ve kısa süre sonra ölmüştür. Yardımcısı George Trebeck'in seyahat esnasında tuttuğu notlar, çizdiği çizimler ve mektupları Horas Hayman Wilson tarafından 1841 yılında İki cilt halinde *Travels in the Himalayan, Provinces of Hindustan and The Panjab Ladakh and Kashmir in Peshawar, Kabul, Kunduz, and Bokhara* ismiyle yayımlanmıştır<sup>28</sup>.

Kültürel ve dini meselelere pek ilgi duymayan Moorcroft'un seyahatinin amacı, gittiği yerlerin politik ve stratejik durumunu incelemek, Hindistan'daki İngiliz şirketlerin buralarda yapabilecekleri ticaret imkanlarını araştırmak, yeni gelişmeye başlayan İngiliz sanayisi için henüz keşfedilmemiş hammadde kaynaklarını bulmaktır.<sup>29</sup> Bu nedenle onun araştırmaları neticesinde tuttuğu seyahat notları bölgenin ekonomik yapısının araştırılmasıyla sınırlı kaldığından, Türkistan'ın sosyal ve kültürel tarihi açısından yeterli seviyede değildir<sup>30</sup>.

Yakın Çağ Türkistan Tarihi açısından Moorcroft'tan sonra bölgeye seyahat eden Alexander Burnes'in seyahatnamesi daha farklı bir yere sahiptir. 1805 yılında İskoçya'da dünyaya gelen Alexander Burnes, 1821 yılında Doğu Hindistan şirketinde memur olarak çalışmak üzere Hindistan'a gitmiş ve buradaki İngiliz yönetiminde çeşitli alanlarda görev almıştır<sup>31</sup>. Kısa zamanda yerel dilleri ve Farsçayı öğrenen Burnes, başarıları ile dikkat çektiği için Hindistan'daki İngiliz Yönetimi tarafından 1829 yılında Afganistan ve Türkistan'ın askeri, coğrafi ve sosyo-politik özelliklerini etüd etmek amacıyla görevlendirilmiştir<sup>32</sup>.

Seyahatine Delhi üzerinden başlayan Burnes, kendisine verilen ekipman ve yardımcılarla birlikte, Lahor'a oradan da İngilizler açısından Kuzey'de gelişen Rus

<sup>27</sup> Dvendra Kaushik, **Central Asia in Modern Times, (A History from The Early 19. Century)**, Moskow 1970, s.34.

<sup>28</sup> Philip Denwood, **Recent Reseach on Ladakh**, India 1995, s.39-43.

<sup>29</sup> Philip Denwood, **a.g.e.**, s.44.

<sup>30</sup> Bknz.; Horaca Hayman Wilson, **Travels in The Himalayan, Provinces of Hindustan and The Panjab Ladakh and Kashmir in Peshawar, Kabul, Kunduz, and Bokhara**, Vol. I., II., London 1841.

<sup>31</sup> [http://www.electricscotland.com/history/other/burnes\\_alexander.htm](http://www.electricscotland.com/history/other/burnes_alexander.htm)

<sup>32</sup> Dvendra Kaushik, **a.g.e.**, s.34.



tehdidine karşı tampon bir bölge olarak düşünülen Dost Muhammed Han'ın başında bulunduğu Afgan Krallığı'nın başkenti Kabil'e ulaşmıştır. Türk, Afgan ve Yahudilerin yaşadığı Kabil'de üç hafta kalan Burnes, burada yaşayan yerli halkla yakın diyaloga girerek bölgenin yakın tarihine dair son derece değerli bilgiler elde etmeyi başarmıştır. Kabil, Kunduz ve Mezar bölgesinde yaşayan Şii Müslümanların inanç sistemlerini ve ibadetlerini gözlemlemiştir<sup>33</sup>. Daha sonra Horasan bölgesinin tarihi şehirlerinden olan ve Moğollar tarafından tahrip edildikten sonra eski önemini kaybeden Belh şehrine ulaşmıştır. Burada yaşayan Türkmenler arasında bir süre vakit geçiren Seyyah, Türkmenleri “ Az konuşan, atı çok iyi kullanan ve savaşçı bir halk”, olarak anlatmaktadır. Burnes, Belh'ten sonra Amuderya (Oxus) Nehri'nin kuzeyine geçerek Batılıların genel olarak *Tartary* olarak adlandırdıkları Türkistan'a girmiştir<sup>34</sup>.

Alexander Burnes'in Amuderya'yı geçtikten sonra güzergahındaki ilk şehir Avrupalılar için uzun süre girmesi yasak olan Buhara idi. Bölgeyi kontrolünde tutan Buhara Hanlığı, Türkistan üzerinde emelleri olan Rus ve İngiliz vatandaşı seyyahlara karşı daha titiz davranıyorlardı. Ülke, batı, kuzey ve güneyde bozkırlar ve çöller, doğuda dağlarla çevrili olduğu için doğal bir korunağa sahipti. Bu yüzden Buhara Hanları, Batılıların özellikle de Rusların su yollarını ve hayvanları için ot bulma olanaklarını araştırmalarını istemiyorlardı. Her yabancı seyyahın İngiliz ya da Rus istihbaratının ajanı olmasından kuşkulunuyor, gelen seyyahların küçük bir not alması bile yasaklanıyordu. Bu nedenle Alexander Burnes'de bu konuda uyarılmış ve Buhara'da not almasına müsaade edilmemiştir<sup>35</sup>.

Fakat Alexander Burnes, Buhara'da rahatça dolaşabilmek için gerekli önlemleri almayı ihmal etmemiştir. Şehre girmeden önce halk arasında dikkat çekmemek için kıyafetini eski kıyafetlerle değiştirmiş ve Buhara Hanı'nın yardımcısı *Kuşbey'e* değerli hediyeler vermiştir. Bu sayede şehirde rahat bir şekilde dolaşma hürriyetini elde etmiştir. Bütün Batılı seyyahlar gibi Burnes'in de Buhara'da en çok merak ettiği yer çoğunluğunu Türkmenler tarafından esir edilen İranlı esirlerin oluşturduğu köle pazarıdır. Buhara'da yaşayan halkın inancına göre, Şii mezhebinden olan İranlılar, Müslüman olarak görülmedikleri için köle olarak kullanılabilirlerdi. Farklı dinleri ve mezhepleri bünyesinde barındıran şehirde, halka karşı uygulanan kanuni müeyyideler ve verilen garip cezalar ise Burnes'in dikkat çektiği konular arasında yer almaktadır. Şehirde tütün ve mamulleri açık bir şekilde satıldığı halde açıktan bu mamulleri kullanılmasının yasaklanması ve bu yasaklara uyulmaması halinde eşek üzerinde kıyafetleri çıkartılarak verilen teşhir cezası Burnes'e göre anlaşılması güç zıtlıkları ifade etmektedir<sup>36</sup>.

Orta Çağ'da İslam dünyasının önemli bir kültür ve eğitim merkezi olan Buhara, 19. yüzyılın başlarında eski parlaklığını kaybetmiş olsa da, çevre ülkelerden genç nüfusun eğitim amaçlı geldiği bir merkez olma özelliğini hala devam ettirmekte

<sup>33</sup> Alexander Burnes, **Travels into Bokhara**, Vol.I, London 1834, s.160-166.

<sup>34</sup> Alexander Burnes, **a.g.e.**, Vol.I, s.247-248.

<sup>35</sup> Thierry Zarcone, **a.g.e.**, s.7-8.

<sup>36</sup> Alexander Burnes, **a.g.e.**, Vol.I, s.267-285.

idi. Bu durum Burnes'in de dikkatini çekmiş ve Buhara'daki medreselerin fiziksel özellikleri ve okutulan derslerin içerikleri üzerinde de durmuştur. Burnes'e göre; "Medreselerde İslami ilimlerden başka hiçbir şey öğretilmemektedir. Hatta öğrenciler kendi ülkelerinin yakın tarihinden bile habersizdirler"<sup>37</sup>. Buhara'dan sonra Timur'a başkentlik yapmış olan Semerkant'a geçen Burnes'in en çok dikkatini çeken tarihte kurulmuş parlak bir medeniyetin izlerini taşıyan ihtişamlı binalar olmuştur. Semerkant'tan sonra Türkmen boylarının yaşadığı Güney Türkistan'a doğru yol alan Burnes, bu bölgede yaşayan Türkmenlerin yaşam estetiği hakkında kayda değer bilgiler vermiştir. Burnes, Türkistan'ın coğrafi özellikleri, yer altı ve yer üstü kaynakları, uzak ve yakın tarihi ve ekonomisine dair tutmuş olduğu notları seyahatnamesinin ikinci cildinde yayımlamıştır<sup>38</sup>. Onun Afganistan üzerinden Buhara'ya, oradan da İran'a kadar uzanan seyahati neticesinde 1834 yılında üç cilt halinde yayımladığı *Travels into Bokhara* adlı eseri, Avrupa'da büyük ilgi görmüş ve kısa zamanda Fransızca ve Almanca çevirileri yapılmıştır<sup>39</sup>.

Alexander Burnes'le aynı dönemde fakat farklı bir güzergah üzerinden Türkistan'a seyahat eden bir başka İngiliz seyyah ise, Arthur Conolly'dir. İngiliz istihbarat görevlisi olan Conolly, 1829 yılında Moskova üzerinden başladığı seyahatini, Kafkaslar, İran, Horasan ve Afganistan üzerinden 1831 yılında Hindistan'a ulaşarak tamamlamıştır. Conolly seyahatnamesini, 1834 yılında Londra'da *Journey to The North of India , Overland from England, Through Russia, Persia and Afghanistan* ismiyle yayımlamıştır. Ama onun seyahatnamesi, Yakın Çağ Türkistan Tarihi için kayda değer bilgiler ihtiva etmemektedir. Çünkü, Seyahat güzergahı gereği Türkistan'ın önemli şehirlerine uğrayamamış ve kitabının önsözünde de belirttiği gibi seyahat esnasında tuttuğu notlarının bir kısmını kaybetmiştir<sup>40</sup>.

Her ne kadar onun seyahat kitabı Türkistan tarihi açısından yeterli olmasa da, seyahati sonunda sahip olduğu kanaat, İngiltere'nin Türkistan politikasının şekillenmesinde etkili olmuştur. Conolly'e göre, birbirleriyle mücadele halinde olan Hokand, Buhara ve Hive Hanlıkları arasındaki anlaşmazlıklar giderilerek, bu hanlıkları birleştirip kuzeydeki Rus tehlikesine karşı doğal bir savunma hattı oluşturmak mümkündü. Ona göre, İngiltere'nin Türkistan'ı ilhak etmesi durumunda hem bölgedeki kölelik sonlandırılacak hem de bu bölgeye medeniyet götürülecektir. Onun bu düşünceleri İngiltere'nin Türkistan siyasetinin şekillenmesinde etkili olmuştur. Bu çerçevede 1838-1842 İngiliz-Afgan savaşı sırasında İngiltere'nin Doğu Hindistan Şirketinin Türkistan'ı tanıma faaliyetleri yoğunlaşmıştır<sup>41</sup>.

Türkistan'ın hakimiyetini sağlamak amacıyla İngiltere ile Rusya arasında yapılan mücadelede Türkistan'a gönderilen keşif heyetleri, rakip devletler adına en

<sup>37</sup> Alexander Burnes, **a.g.e.**, Vol.I., s.305-307.

<sup>38</sup> Bkz.; Alexander Burnes, **a.g.e.**, Vol II.

<sup>39</sup> Thierry Zarcone, **a.g.e.**, s.16.

<sup>40</sup> Bknz.; Arthur Conolly, **Journey to The North Of India , Overland from England, Through Russia, Persia and Afghanistan**, London 1838.

<sup>41</sup> Peter L. Roudik, **The History of Cenral Asian Republics**, London 2007, s.67.

önemli hamle olmuştur<sup>42</sup>. İngiliz Hükümeti, bu amaçla Türkistan'a 1838 yılında Charles Stoddart yönetiminde bir araştırma ekibi göndermiştir. Bu ekibin başında bulunan Stoddart, Buhara Han'ı Nasrullah tarafından casusluk suçlamasıyla tutuklanmıştır. Buhara zindanlarında tutulan Stoddart'ı kurtarmak amacıyla İngiliz yönetiminin bölgeye gönderdiği Arthur Conolly de aynı suçla suçlanarak hapsedilmiştir. İki İngiliz görevli 1841 yılında idam edilmişlerdir<sup>43</sup>.

Charles Stoddart ve Arthur Conolly'nin Buhara'da hapiste olduğu dönemde Türkistan'a gelen bir başka İngiliz seyyah ise James Abbott'tur. 1839 yılında Hindistan ve Afganistan üzerinden Hive ve Harez m bölgesine seyahat eden İngiltere'nin Hindistan misyonunda görevli James Abbott'un bırakmış olduğu seyahatname kendinden önce aynı amaçla Türkistan'a gelen İngiliz seyyahların eserlerinden çok da farklı değildir. James Abbott, iki yıl süren seyahati boyunca tuttuğu notlarını, 1843 yılında Londra'da *Narrative of Journey from Heraut to Khive, Moskow and St. Petersburg during the Late Russian Invasion of Khive* ismiyle iki cilt halinde yayımlamıştır. 1839 yılında Rusya'nın Hive şehrine yaptığı saldırısı sırasında şehirde bulunan Abbott, eserinde bu saldırılardan söz etmeyi unutmamıştır. Seyahati esnasında bir süre Hive şehrinde tutuklu kalmasına rağmen James Abbot'un akıbeti Stoddart ve Conolly'den farklı olarak ölümle neticelenmemiştir<sup>44</sup>.

İngiliz seyyahların öldürülmesi Batılıların Türkistan'a olan ilgisini azaltmamıştır. İki seyyahın akıbetini araştırmak için Türkistan'a gelen Dr. Joseph Wolff arkasında kendisinden önceki seyyahlardan tamamen farklı bir seyahatname bırakmıştır. Aslen Avrupalı Yahudi bir aileye mensup olan ve aldığı eğitimin tesiriyle Judaism'e merak saran Wolff, ömrünü Yahudilerin kayıp 10. kabilesini bulmaya adanmıştır. Bu amaçla dünyanın bir çok bölgesini dolaşan Wolff, iki sefer de Türkistan'a gitmiştir. 1831 yılında Osmanlı topraklarından başlayıp Hindistan'a kadar uzayacak olan seyahatinde Türkistan'a ilk ziyaretini yapan Wolff, gözlemlerini ve izlenimlerini 1837 yılında yayımladığı *Researches and Missionary Labours Jews, Muhammedans and other Sects* isimli kitabında anlatmıştır<sup>45</sup>. Wolff, Türkistan'a ikinci defa öldürülen iki İngiliz görevli Charles Stoddart ve Arthur Conolly'nin akıbetlerini araştırmak için 1843 yılında gidecektir. Wolff'ün iki yıl sürecek olan bu araştırma gezisi *Narrative of a Mission to Bokhara in the Years 1843-1845, to Ascertain The Fate of the Colonel Stoddart and Captain Conolly* ismiyle yayımlanacaktır<sup>46</sup>.

Joseph Wolff'ün almış olduğu teoloji eğitimi, üstlenmiş olduğu dini misyon onun seyahatlerindeki araştırma ve gözlemlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur.

<sup>42</sup> Lockwood, A., Jeffry, *Six Legged Soldier: Using Insects as Weopans of War*, London 2008, s.36-38.

<sup>43</sup> Peter L. Roudik, *a.g.e.*, s. 67.

<sup>44</sup> Bknz.; James Abbott, *Narrative of Journey from Heraut to Khive, Moskow and St. Petersburg during the Late Russian Invasion of Khive*, London 1843.

<sup>45</sup> Bknz ; Joseph Wolff, *Researches and Missionary Labours Jews, Muhammedans and other Sects*, Philadelphia 1837.

<sup>46</sup> Bknz ; Joseph Wolff, *Narrative of a Mission To Bokhara in the years 1843-1845, to Ascertain The Fate of the Colonel Stoddart and Captain Conolly*, London 1845.

Onun gözlem ve incelemeleri, gezdiği bölgelerde yaşayan halkın dini dokusu üzerine yoğunlaşmıştır. Wolff'un Türkistan'a yapmış olduğu ilk seyahati neticesinde yazmış olduğu seyahatname, özellikle Yakın Çağ'da Türkistan'da yaşayan Yahudilerin tarihi açısından önemlidir. Wolff, görevi gereği, tarihi dönemlerde yaşanan sürgünler ve İpek Yolunun etkisiyle başta Buhara ve Semerkant olmak üzere Türkistan'ın birçok şehrinde mevcut olan Yahudilerin sosyal, kültürel ve dini yaşantılarını araştırmış, Yahudi toplumu ile Müslüman halk ve hanlıklar arasındaki ilişkileri gözlemlemiştir<sup>47</sup>.

Eversmann'dan başlayarak Joseph Wolff'e kadar Rusya'nın Türkistan'ı işgal edinceye kadarki dönemde bu bölgeye gelen Batılı seyyahlar, arkalarında kendilerinden sonra gelecek meslektaşlarının meraklarını cezbedecek eserler bırakmışlardır. Bu eserler, hem Batı'da Türkistan'la alakalı muhayyilenin şekillenmesinde hem de tarih araştırmalarına kaynak olmaları itibarıyla önemlidir. Özellikle henüz, yeni tanıma aşamasında olan Batılı seyyahların Türkistan'ın sosyal, kültürel ve ekonomik hayatına dair gözlemleri bu alanda çalışacak araştırmacılara ışık tutması açısından son derece kıymetlidir.

### **Sonuç:**

İlk Çağlarda Batı'nın Doğu'yu tanıma merakı ile başlayan Batı'dan Doğuya yapılan seyahatler, Orta Çağ ve Yeni Çağ'da iki farklı medeniyet merkezinin siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkilerinden dolayı devam etmiştir. Yakın Çağ'da ise Avrupa'da Sanayi İnkılabı ile birlikte sanayisi gelişmiş Batı ülkeleri kendilerinden daha geri olan Doğu ülkelerinde sömürge alanları arayışına girmişlerdir. Bu arayış Batı'nın Doğu ülkelerine karşı merakını tetiklemiş, Batı'da Doğu araştırmalarının Oryantalizm adı altında sistemleşmesine zemin hazırlamıştır. Gelişen oryantalist anlayışla birlikte Batı'dan Doğu'ya yapılan araştırma gezilerinde de önemli bir artış olmuştur.

19. yüzyılın başlarında özellikle Rusya ve İngiltere arasında rekabet alanı olan Türkistan'a da Batı'da gelişen bu anlayış kapsamında birçok seyahat gerçekleşmiştir. Temelde Batılı devletlerin, sömürmeyi planladıkları alanlara yönelik siyasi, ekonomik, kültürel ve dini konularda bilgi toplama amaçlı yaptığı bu seyahatler neticesinde yayımlanan seyahatnameler, Yakın Çağ Türkistan Tarihi açısından önemli kaynak eserler arasında yer almaktadır. Çünkü, sömürgeci devletler tarafından geniş maddi imkanlarla desteklenen seyyahlar, dolaşmış oldukları bölgelerde halkla iç içe yaşamışlar, eserlerinde çıkış gayelerine uygun olarak dönemin sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi yaşantısını yansıtmışlardır.

Rus işgalinden hemen önce Türkistan'a yapılan bu seyahatler özellikle Buhara, Semerkant gibi Türkistan'ın tarihi şehirlerinin sosyo-ekonomik ve kültürel tarihleri açısından son derece önemlidir. Batılıların uzun süreden beri merak ettikleri Doğu'nun bu gizemli şehirleri ve abidevi eserleri Türkistan'a gelen seyyahların ulaşmak istedikleri asıl hedef olmuştur. Günümüzde turistik değere sahip bu mekanların, tarihin derinliklerinde seyyahların tasvirlerinde nasıl canlı yaşam alanları olduklarını görmek mümkündür. Şehir tarihi araştırmalarında son derece önemli kaynaklar arasında yer alan seyahatname türü eserlerden, şehirlerin tarihi dokusunun tespiti mümkün

<sup>47</sup> Joseph Wolff, *Researches and Missionary Labours Jews...* s.112-147.

olduğundan, Sovyetler Birliği döneminde tarihi hüviyetinden uzaklaştırılan Türk-İslam şehirleri ve abidelerinin aslına uygun restorasyonunda bu seyyahların tasvirlerinden faydalanmak gerekli olacaktır.

### KAYNAKÇA

- ABBOTT James, **Narrative of Journey from Heraut to Khive, Moskow and St. Petersburg during the Late Russian Invasion of Khive**, London -1843.
- ARSLAN Fatih, “**Batı Orta Çağında Doğu Bilim ve Felsefe Çalışmalarının Düşünce Tarihindeki Yeri ve Günümüz Düşüncesi İçin Önemi**”, Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, S.2, Haziran 2009, 17-32.
- BARTHOLD V.V., **Asya'nın Keşfi Rusya'da ve Avrupa'da Şarkiyatçılığın Tarihi**, Küre Yay., İstanbul-2000.
- BULUT Yücel, **Oryantalizmin Kısa Tarihi**, Küre Yay., İstanbul-2006
- BURNES Alexander, **Travels into Bokhara**, Vol.I-II-III London -1834.
- CHRİSTIAN David, **A History of Russia and Mongolia**, Vol. I, 1998.
- CONOLLY Arthur, **Journey to The North Of India , Overland from England, Through Russia, Persia and Afghanistan**, London- 1838.
- DE CLAVİJO Ruy Gonzalez, **Narrative of The Embassy of Ruy Gonzalez De Clavijo to the Court of Timour**, Trans. Sir Clements Robert Markham, London-1859.
- DENWOOD Philip, “**Recent Reseach on Ladakh**”, India -1995.
- DI VARTHEMA Ludovicho, **The Travels of Lodovico Di Varthema** Trans. John Winter Jones, London- 1863.
- GÜNAY Ünver ve GÜNGÖR Harun, **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi** , İstanbul-2007.
- HAYİT Baymirza,: **Türkistan Devletlerinin Milli Mücadele Tarihi**, TTK Yay. Ankara -1995
- [http://www.electricscotland.com/history/other/burnes\\_alexander.htm](http://www.electricscotland.com/history/other/burnes_alexander.htm)
- JEFFREY Lockwood, A., **Six Legged Soldier: Using Insects as Weopans of War**, Oxford Press, London- 2008.
- KAUSHİK Dvendra, **Central Asia in Modern Times, (A History from The Early 19. Century)**, Moskow -1970.
- KOMROFF Manuel, **Contemporaries of Marco Polo**, United Stated-1928.
- KÜTÜKOĞLU Mübahat S., **Tarih Araştırmalarında Usül**, Elif Kitabevi, İstanbul -1998.
- LİGETTI L., **Bilinmeyen İç Asya**, Çev. Sadrettin Karatay, TDK Yay., Ankara – 1986.
- MANSEL Arif Müfid, **Ege ve Yunan Tarihi**, TTK Yay. Ankara-2004.
- PHİLLİPS Richard, “**Eversmann and Jakovlev's Account of Bucharia**” , Russians Missions Interior of Asia , London - 1823, 12-61.

- ROUDİK Peter L., **The History of Cenral Asian Republics**, Greenwood Press, London- 2007.
- RUBRUK Wilhelm Von, **Moğolların Büyük Hanına Seyahat (1253-1255)**, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitapları, İstanbul-2001.
- SAİD Edward W., **Oryantalizm: Sömürgeciliği Keşif Kolu**, Çev. Selahattin Ayaz, Metis Yay., İstanbul-1998.
- ŞAHİN Gürsoy, **İngiliz Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu ve Türk İmajı**, Gökkuşbu Yay., İstanbul- 2007.
- Tudela'lı Benjamin Ratisbon'lu Petachia, **Ortaçağ'da İki Seyyahın Avrupa, Asya ve Afrika Gözlemleri**, Çev. Nuh Aslantaş, Kaknüs Yay., İstanbul- 2001.
- WILSON Horaca Hayman, **Travels in The Himalayan, Provinces of Hindustan and The Panjab Ladakh and Kashmir in Peshawar, Kabul, Kunduz, and Bokhara**, Vol. I-II., London -1841.
- WOLFF Joseph, **Narrative of a Mission to Bokhara in the Years 1843-1845, to Ascertain The Fate of the Colonel Stoddart and Captain Conolly**, London- 1845.
- WOLFF Joseph, **Researches and Missionary Labours Jews, Muhammedans and Other Sects**, Philadelphia-1837.
- ZARCONE Thierry, **Yasak Kent Buhara 1830-188**, İletişim Yay., İstanbul- 2001.